

prowadzonych na tej uczelni. Był on również współautorem monografii tejże uczelni w pierwszych latach jej istnienia⁸⁶.

W omawianym zespole prowadzona była również działalność edytorska. Zbigniew Kuchowicz był współwydawcą bardzo poważnego wydawnictwa źródłowego z XVII w. *Liber generationis plebanorum*, czyli tzw. *Liber chororum* Waleriana Nekandy Trepki. B. Baranowski był współwydawcą dwóch tomów instrukcji gospodarczych z dóbr magnackich i szlacheckich z XVII—XIX w. oraz najdawniejszych procesów o czary w Kaliszu.

Należy także wspomnieć o badaniach nad epigrafiką prowadzonych pod kierownictwem R. Rosina przez Zakład Nauk Pomocniczych przy współudziale Studenckiego Koła Historyków UŁ. Dały one bardzo poważne wyniki. Wydanych też zostało kilka tomów źródeł w ogólnopolskiej serii wydawniczej *Corpus inscriptionum Poloniae*⁸⁷.

Osobno wreszcie trzeba wymienić znaczną liczbę zestawów tekstów źródłowych, a więc wyboru anegdot, facecji i sensacji obyczajowych z XVII w., kilku zestawów materiałów dotyczących dziejów chłopów czy też nietolerancji i zabobonów. A wreszcie wspomnieć można o różnego rodzaju zestawach tekstów dotyczących historii Polski dla użytku studentów czy też uczniów szkół średnich. W pracach tych brali udział: B. Baranowski, J. Goldberg, Z. Kuchowicz, Z. Libiszowska, R. Rosin, W. Szczygielski i inni.

5. KIERUNKI BADAŃ NAD HISTORIĄ POLSKI XIX W.

Na przestrzeni minionych 40 lat badania historii Polski okresu zaborów (1795—1914) prowadzone były przez zespół badawczy ukształtowany w zasadzie przez prof. Natalię Gąsiorowską, w latach jej pracy w Uniwersytecie Łódzkim. Najmłodszy badacz w tym zespole to uczniowie uczniów i wychowanków prof. N. Gąsiorowskiej. Dość częste zmiany struktury organizacyjnej Instytutu Historii powodowały, że ten merytorycznie jednolity zespół działał w różnych jednostkach organizacyjnych. Profesorka N. Gąsiorowska tworzyła go w szczególnych warunkach: w Uniwersytecie powstającym z niczego, w mieście stanowiącym żywy przykład rozwoju kapitalistycznego przemysłu i klas

⁸⁶ B. Baranowski, K. Baranowski, *Pierwsze lata Uniwersytetu Łódzkiego (1945—1949)*, Łódź 1985.

⁸⁷ *Corpus Inscriptionum Poloniae*, t. II, *Województwo sieradzkie*, oprac. A. Szymczakowa, J. Szymczak, red. R. Rosin, Warszawa—Łódź 1981; t. III, *Województwo miejskie łódzkie*, oprac. i red. idem, Łódź 1982; t. IV, *Województwo skler-niewickie*, z. 2, *Miasto Łowicz*, oprac. J. Szymczak, red. R. Rosin, Warszawa 1987.

robotniczej, którym historycy nie zajmowali się w sposób dostateczny i w warunkach narzucających konieczność przebudowy metodologii badań historycznych, jak i metodyki nauczania historii.

Warunki społeczno-polityczne zaistniałe po zakończeniu wojny niejako narzucały historykom nowe problemy badawcze, stawiając do ich dyspozycji nową metodę materializmu historycznego. Aktualność tych wszystkich problemów znajdowała odbicie w dyskusjach naukowych, samokształceniowych zebraniach pracowników Wydziału Humanistycznego i później Instytutu Historycznego i w polemikach prowadzonych wewnątrz Uczelni, jak i na łamach ukazujących się wówczas w Łodzi czasopism literackich i społecznych.

W tych wszystkich działaniach jedną z pierwszoplanowych ról grała prof. N. Gąsiorowska, która swój światopogląd marksistowski ukształtowała nie pod naciskiem chwili, lecz jeszcze w zaraniu swej kariery naukowej, nie tając swej postawy światopoglądowej w całym dwudziestolecu międzywojennym. Zrozumiała więc, że wokół niej skupiło się ściśle grono ludzi myślących podobnie bądź sympatyzujących z marksizmem.

Już w maju 1945 r. została utworzona w nowym Uniwersytecie Katedra Historii Społeczno-Gospodarczej Polski i Powszechnej z wyodrębnionym w jej strukturze Zakładem, „który za przedmiot badań obrał dzieje miast, przemysłu i przede wszystkim klasy robotniczej w Łodzi i w okręgu łódzkim”⁸⁸. Po powstaniu w 1948 r. Instytutu Historii Zakład ten znalazł się w zespołowej Katedrze Historii Polski Nowożytej. Od chwili powstania kierowała nim prof. Natalia Gąsiorowska, a jej współpracownikami byli: Witold Kula, Anna Rynkowska, Grzegorz Missalowa, Stanisław Siegel, Stanisław Zagórny, Zdzisław Prochowski. Już w roku akademickim 1948/1949. W. Kula po uzyskaniu habilitacji przeniósł się do Uniwersytetu Warszawskiego. Nieco później S. Zagórny i Z. Prochowski odeszli na Wydział Prawno-Ekonomiczny UŁ, zaś A. Rynkowska do służby archiwalnej.

Zespół Katedry zasilili w latach następnych własni absolwenci: Roman Gawiński (przeszedł później po uzyskaniu stopnia doktora na Wydział Ekonomiczno-Sociologiczny), Paweł Korzec, Stanisław Bukowski, Jadwiga Koenig-Jażdżyńska, a w 1956 r. dr Helena Brodowska, mająca już za sobą staż nauczyciela akademickiego w Wyższej Szkole Gospodarstwa Wiejskiego w Łodzi i w Państwowej Wyższej Szkole Pedagogicznej w Łodzi, gdzie była dziekanem Wydziału Humanistycznego.

Od początku roku akademickiego 1956/1957 dotychczasowy Zakład Historii Społecznej i Gospodarczej Polski wyodrębniono z zespołowej

⁸⁸ N. Gąsiorowska, *Zakład Historii Społeczno-Gospodarczej Uniwersytetu Łódzkiego*, „Przegląd Nauk Historycznych i Społecznych” 1954, t. V, s. 318.

Katedry Historii Polski Nowożytnej, przekształcając go w Katedrę Historii Polski XIX i XX w. Źródłem tej reorganizacji była postępująca specjalizacja badawcza pracowników zajmujących się XIX i XX w. Uwzględniając potrzeby badawcze i dydaktyczne powołano w Katedrze zakłady: Historii Polski XIX w. pod kierunkiem doc. G. Missalowej i Historii Polski XX w. pod kierunkiem prof. N. Gąsiorowskiej. Po przejściu prof. N. Gąsiorowskiej do pracy w Uniwersytecie Warszawskim w 1958 r. kierownikiem Katedry została G. Missalowa. Wieloletnie zabiegi zmierzające do utworzenia w Uniwersytecie placówki specjalizującej się w badaniach i dydaktyce poświęconych historii wsi i ruchu ludowego zaowocowały utworzeniem w 1961 r. w ramach Katedry Historii Polski XIX i XX w., Zakładu Historii. Wsi i Ruchu Ludowego pod kierunkiem doc. H. Brodowskiej.

Z utworzeniem w roku akademickim 1956/1957 Katedry Historii Polski XIX i XX w. wiązało się też zatrudnienie w niej kilku nowych pracowników, m. in. Jana Fijałka, dotychczasowego pracownika Archiwum Państwowego w Łodzi, i Romana Kaczmarka, dyrektora tegoż Archiwum, który prowadził do połowy lat siedemdziesiątych zajęcia z nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej.

Z ówczesnych absolwentów zatrudniono Alinę Barszczewską i Józefa Śmiałowskiego specjalizujących się później w historii XIX w. oraz Barbarę Wachowską i Wiesława Piątkowskiego specjalizujących się w wieku XX. Po rezygnacji z pracy w Zakładzie Historii Wsi i Ruchu Ludowego dr W. Piątkowskiego i jego przejściu na Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, na zwolnionym przez niego etacie został zatrudniony w 1962 r. dr Zbigniew Stankiewicz. W latach 1966—1970 zostali zatrudnieni: Wiesław Puś, Janusz Socha i Stefan Pytlas.

W wyniku ogólnej reorganizacji struktury Uniwersytetu przeprowadzonej w 1970 r. Katedra Historii Polski XIX i XX w. została rozbita. Z zespołu zajmującego się wiekiem XX utworzono Zakład Historii Polski Najnowszej, zaś zespół zajmujący się historią XIX w. liczący osiem osób połączono z czteroosobową Katedrą Historii Polski XVI—XVIII w., tworząc Zakład Historii Polski Nowożytnej pod kierunkiem prof. B. Baranowskiego. Ta jednostka istnieje do chwili obecnej, a kieruje nią od 1985 r. prof. Z. Kuchowicz.

Mimo częstych zmian organizacyjnych nie sprzyjających konsolidacji zespołu i trwałej organizacji warsztatu badawczego stworzonego przez prof. N. Gąsiorowską, zespół zachował swą integralność, choć badawczo jest on znacznie bardziej zróżnicowany i bogatszy niż to miało miejsce w latach 1948—1956.

Od początków kształtowania się łódzkiego środowiska historycznego widziano dla niego największą szansę, a zarazem i obowiązek społecz-

ny w badaniach z zakresu szeroko rozumianej historii społeczno-gospodarczej ze specjalnym preferowaniem dziejów łódzkiego okręgu przemysłowego. Profesor N. Gąsiorowska wyraziła to w słowach: „Dla historyków łódzkich dziełem, przy realizowaniu którego warto skoncentrować wszystkie siły, jest opracowanie dziejów produkcji i pracy w wielkim przemyśle łódzkim”⁸⁹. Cele te zostały przedstawione już na inauguracyjnym posiedzeniu Rady Naukowej powstającego w 1948 r. Instytutu Historycznego Uniwersytetu Łódzkiego.

Widząc potrzebę rozwijania badań i w innych specjalizacjach historycznych określono już wówczas dość wyraźnie i co istotniejsze trafnie zadania dla zespołu specjalizującego się w zakresie historii społeczno-gospodarczej (w późniejszym okresie historii Polski XIX i XX w.). Głównymi twórczyniami tego planu były: Natalia Gąsiorowska i Gryzelda Missalowa realizująca program zamordowanego przez Niemców Zygmunta Lorentza, przedwojennego prezesa Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego. Zrozumiały, że w warunkach istnienia Uniwersytetu w Łodzi program ten uległ właściwemu dla placówki uniwersyteckiej rozszerzeniu. Przedstawiając ten plan ogółowi historyków polskich autorki pisały: „Charakter regionu, jego potrzeby oraz podstawa źródłowa zdecydowały, że od początku położony został największy nacisk na badania przemysłu włókienniczego. Obliczony na szereg lat plan, zmierzający ze swego założenia do syntetycznego opracowania historii przemysłu okręgu łódzkiego oraz dziejów kształtowania się walki i klasowego dojrzewania włóknarzy, którzy w początkach XX w. stali się jednym z czołowych oddziałów polskiej klasy robotniczej — przewiduje jako częściowe i niezbędne zadanie opracowanie monografii: a) przedsiębiorstw przemysłowych, b) miast fabrycznych, c) cechów, zwłaszcza w przemyśle włókienniczym, w ich strukturze i funkcji od końca XVIII i przez XIX w. Baczna uwaga zwrócona jest w planie na zagadnienia przejścia od manufaktury do fabryki, kształtowania się kapitału w przemyśle łódzkim, na sprawę rynków zbytu, funkcji banków, roli polityki caratu i władz Królestwa [Polskiego — JS] na tym terenie itd. Prześledzenie tych tematów w monografiach przedsiębiorstw i miast fabrycznych pomoże w syntetycznym opracowaniu podstawowego problemu.

Geneza i kształtowanie się klasy robotniczej — są to zagadnienia dotąd w polskiej historiografii nie opracowane i w całości swej nie podjęte; stanowią też trudny i skomplikowany odcinek badań wymagający szeregu prac przygotowawczych, przede wszystkim w zakresie możliwości wykorzystania ksiąg ludności stałej i zapisów ludności nie-

⁸⁹ N. Gąsiorowska, *Praca zespołowa w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego*, „Myśl Współczesna” 1950, nr 51—52, s. 312.

stałej. Praca utrudniona jest przez brak badań nad dziejami wsi w XIX w. na omawianym terenie, zwłaszcza nad rozwarstwieniem ludności chłopskiej i przebiegiem jej walki klasowej⁹⁰.

Trafność i realność sformułowań zawartych w tym programie a równocześnie jego wielka pojemność problemowa i uniwersalność zadecydowały o tym, że mimo indywidualistycznych tendencji jego realizatorów (co jest zrozumiałe w środowisku naukowym) oraz zachwiania się koncepcji pracy zespołowej jest on do chwili obecnej realizowany w swej zasadniczej, pierwotnej postaci.

W całym minionym 40-leciu realizował ten plan zespół składający się z około 10 osób zatrudnionych w Instytucie Historii. Od samego początku prof. N. Gąsiorowska postawiła na szerokie włączenie do prac badawczych pracowników Archiwum Państwowego, bibliotek, nauczycieli i studentów z seminarium magisterskiego i z Koła Naukowego Historyków. Pozwoliło to zwiększyć siły zespołu, ale na jego kierownictwo nałożyło zadania szkolenia metodycznego kadr. Dla całego zespołu zorganizowano więc kierowane samokształcenie o charakterze konwersatorium z materializmu dialektycznego i historycznego. W kręgu tego konwersatorium dokonywano też krytycznych analiz wybranych monografii poświęconych rozwojowi kapitalizmu, kształtowaniu się klasy robotniczej i narodu burżuazyjnego.

Przyjęcie koncepcji pracy zespołowej pozwoliło na przygotowanie solidnego warsztatu badawczego dla całego zespołu. Znacznym nakładem sił i środków zgromadzono: bogatą kartotekę ludności miejskiej w oparciu o księgi ludności oraz blisko 30 000 pozycji bibliograficznych do haseł: przemysł, klasa robotnicza, miasta, banki, zdrowotność, oświata, rzemiosło, handel, komunikacja, opieka społeczna i szereg innych mniej ważnych dla tematyki wiodącej. Był to efekt kwerendy zawartości 70 czasopism polskich i obcojęzycznych ukazujących się w Polsce.

Sprężyste kierownictwo zespołem, trafny przydział zadań poszczególnym członkom zespołu i stanowcze oczekiwanie ich wykonania przyniosły w stosunkowo niedługim okresie widoczne efekty.

Przedstawiony plan dojrzał w trakcie prowadzonych już prac. Ważnymi wyznacznikami jego ostatecznego kształtu były dwa referaty wygłoszone w czerwcu 1953 r. w Katowicach na walnym zgromadzeniu Polskiego Towarzystwa Historycznego: N. Gąsiorowskiej *Założenia metodologiczne...* i G. Missalowej *Stan i problematyka badań...* Obok nich znalazły się też prace innych pracowników Katedry Historii Gospodarczej i Społecznej i osób z tą Katedrą współpracujących: R. Gawiń-

⁹⁰ N. Gąsiorowska, G. Missalowa, *Prace naukowe Zakładu Historii Społeczno-Gospodarczej Instytutu Historycznego Uniwersytetu Łódzkiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1953, nr 1, s. 324.

skiego, J. Koenig-Jażdżyńskiej, P. Korca, R. Kaczmarka, I. Ihnatowicza, J. Fijałka i B. Lenartowicza⁹¹. Nie można też pominąć przygotowywanej jeszcze przed wojną, lecz zakończonej już po wojnie pracy A. Rynkowskiej poświęconej inicjatywnej roli władz Królestwa Polskiego w rozwoju Łodzi⁹².

Niezależnie od prac opublikowanych powstała w zespole znacznie większa liczba prac poświęconych historii zakładów przemysłowych i miast okręgu łódzkiego. Posłużyły one jako referaty materiałowe do innych opracowań. Skąpa objętość tego zarysu nie daje możliwości wymienienia tego dorobku.

Zespół Historii Społeczno-Gospodarczej dając świadectwo swych zainteresowań ruchami społecznymi zainicjował i zrealizował w latach 1948—1953 przy pomocy naukowców z całej Polski duże 5-tomowe wydawnictwo *W stulecie Wiosny Ludów 1848—1948*. Redaktorem wydawnictwa i współautorem była N. Gąsiorowska⁹³.

Szeroko zakrojona kwerenda archiwalna dała podstawy do wydania w latach 1957—1966 pod redakcją N. Gąsiorowskiej 4-tomowego wydawnictwa *Materiały do historii miast, przemysłu i klasy robotniczej w okręgu łódzkim*⁹⁴. G. Missalowa i zespół opracowujący wraz z nią tom I otrzymali za niego nagrodę Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk. Na przykładzie tego wydawnictwa widać, w jak szerokim zakresie włączani byli do prac badawczych historycy, nie będący etatowymi pracownikami Katedry Historii Społeczno-Gospodarczej czy później Katedry Historii Polski XIX i XX w. Kolektyw przeprowadzający kwerendy i opracowujący źródła stanowili: G. Missalowa, A. Rynkowska, R. Kaczmarek, A. Tomczak, P. Korzec, I. Ihnatowicz, J. Koenig-Jażdżyńska, W. L. Karwacki, B. Belina, S. Bukowski, J. Trela, M. Bandurka, M. Kołodziejczak, N. Canova, L. Waszkiewicz, J. Śmiałowski, J. Pawlicka, R. Gawiński, W. Byczkowski, J. Fijałek, S. Rosiak, M. Sikorska. Wydawnictwo to zamierzone początkowo na 70 arkuszy wydawniczych rozrosło się do ponad 250 arkuszy.

⁹¹ „Przegląd Nauk Historycznych i Społecznych” 1954, t. V.

⁹² A. Rynkowska, *Działalność gospodarcza władz Królestwa Polskiego na terenie Łodzi przemysłowej w latach 1821—1831*, Łódź 1951.

⁹³ *W stulecie Wiosny Ludów 1848—1948*, t. I—V, Warszawa 1948—1953.

⁹⁴ *Materiały do historii miast, przemysłu i klasy robotniczej w okręgu łódzkim*, t. I—IV, Warszawa 1957—1966: t. I, *Źródła do historii klasy robotniczej okręgu łódzkiego*, oprac. G. Missalowa, Warszawa 1957; t. II, *Źródła do historii miast łódzkiego okręgu przemysłowego w XIX wieku*, oprac. R. Kaczmarek, Warszawa 1958; t. III, *Źródła do historii przemysłu włókienniczego okręgu łódzkiego w XIX w.*, oprac. M. Bandurka, M. Kołodziejczak, J. Trela, Warszawa 1966; t. IV, *Początki rozwoju kapitalistycznego miasta Łodzi (1820—1864)*, oprac. A. Rynkowska, Warszawa 1960.

Zrozumiałe, że zaangażowanie w te ogromnie pracochłonne wydawnictwa ograniczało przez kilka lat możliwości prac własnych członków zespołu. Na uwagę zasługują kontynuowane i wznawiane w tym czasie studia kierownika Katedry nad rozwojem górnictwa i hutnictwa, zwłaszcza zaś nad kształtowaniem się klasy robotniczej⁹⁵.

W drugiej połowie lat sześćdziesiątych ukazują się pierwsze prace ówczesnych lub przyszłych pracowników Katedry i osób współpracujących, sygnalizujące przygotowywane opracowania monograficzne. Do szeroko rozumianej tematyki przemysłu, rozwoju miast i klasy robotniczej doszły zagadnienia ruchów rewolucyjnych i narodowowyzwoleńczych oraz bogate w swej złożoności problemy historii wsi i ruchów chłopskich.

W pracach zespołu od początku lat siedemdziesiątych dość wyraźnie wyodrębniają się cztery nurty badawcze: 1) miasta, przemysł i klasa robotnicza; 2) wieś i ruch ludowy; 3) ruch narodowowyzwoleńczy i 4) wykrystalizowane w ostatnich latach badania historii myśli społecznej i politycznej oraz świadomości narodowej i społecznej, które poprzednio pojawiały się raczej sygnałnie, ostatnio zaś występują bardzo wyraźnie.

Przedstawione główne nurty nie wyczerpują w pełni listy zainteresowań badawczych członków zespołu, wykraczających często poza te ramy tak w sensie tematyki, jak i chronologicznym.

Fakt utrwalenia się wspomnianych nurtów badawczych uzasadnia dalsze prezentowanie osiągnięć naukowych zespołu właśnie w układzie rzeczowym. Tematyce miast, przemysłu i klasy robotniczej poświęcili wiele miejsca w badaniach wszyscy pracownicy zespołu. W sposób sporadyczny lub pośredni podejmowali ją nawet badacze stosunków wiejskich i dziejów ruchu ludowego (H. Brodowska, Z. Stankiewicz). Najbogatszy, choć niepełny przegląd tego dorobku znajdzie czytelnik na łamach wydanych dotychczas 36 tomów „Rocznika Łódzkiego”. Tu przytoczymy tylko te pozycje książkowe, które w całości lub też w znacznej części zostały przygotowane przez pracowników byłego Zakładu Historii Polski XIX w.

Na czoło wysuwa się 3-tomowa praca G. Missalowej *Studia nad powstaniem łódzkiego okręgu przemysłowego 1815—1870*, stanowiąca podsumowanie dorobku indywidualnego i efektów badań zespołowych. Autorka omawia wyczerpująco całość zagadnień, które zadecydowały o powstaniu łódzkiego okręgu przemysłowego i podejmuje niektóre wątki polemiczne w stosunku do wcześniejszych opracowań, jak

⁹⁵ N. Gąsiorowska, *Kapitalizm w rozwoju dziejowym*, Warszawa 1946, idem, *Polska na przełomie życia gospodarczego*, Warszawa 1947; idem, *Górnictwo i hutnictwo w Polsce*, Warszawa 1949.

np. o roli kapitałów obcych, roli elementu niemieckiego i znaczeniu rynków wschodnich⁹⁶.

Poważne znaczenie dla aktywizacji badań nad dziejami przemysłu stanowiło powołanie do życia Sekcji Historii Włókiennictwa przy Komisji Koordynacji Badań nad Historią Przemysłu w Polsce Komitetu Nauk Historycznych PAN. W ramach tej sekcji powstały m.in. referat G. Missalowej *Typy zakładów i przedsiębiorstw w przemyśle włókienniczym okręgu łódzkiego*⁹⁷ oraz przygotowano zespolone dwa syntetyczne zarysy *Przemysł włókienniczy* i *Koncentracja przemysłu włókienniczego*, opublikowane w syntetycznym zarysie⁹⁸.

Problemom struktury i koncentracji w przemyśle włókienniczym w Królestwie Polskim w okresie imperializmu poświęcił dwie prace Wiesław Puś, publikując też wspólnie ze Stefanem Pytłasem obszerną, ujmującą wielostronnie problem, monografię największych łódzkich zakładów włókienniczych, dawnych Scheiblera i Grohmana⁹⁹. Stosunki pracy, opiekę społeczną i warunki sanitarno-zdrowotne proletariatu łódzkiego badał Jan Fijałek¹⁰⁰.

Przy znaczącym współudziale pracowników zespołu i kolegów z Zakładu Historii Najnowszej Polski powstała pierwsza w Polsce monografia społeczno-historyczna, jednej z najliczniejszej grup zawodowych w Polsce, *Włókniarze łódzcy*¹⁰¹. Takim samym zbiorowym wysiłkiem pracowników wszystkich zakładów zajmujących się w Instytucie Historycznym historią Polski i przy organizacyjnym wysiłku ze strony Łódzkiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego, a także przy autorskim współudziale członków Towarzystwa nie będących pracownikami Instytutu Historii ukazało się kilkanaście monografii miast i instytucji. W przygotowaniu tych monografii, w odniesieniu do części

⁹⁶ G. Missalowa, *Studia nad powstaniem łódzkiego okręgu przemysłowego 1815—1870*, t. I—III, Łódź 1964—1975.

⁹⁷ *Zakłady przemysłowe w Polsce XIX i XX w. Studia i materiały*, Warszawa 1967, s. 84—87.

⁹⁸ G. Missalowa i zespół: J. Fijałek, B. Pełka, W. Puś, *Przemysł włókienniczy. Koncentracja przemysłu włókienniczego*, [w:] *Uprzemysłowienie ziem polskich w XIX i XX wieku. Studia i materiały*, Warszawa 1970, s. 219—276 i 387—432.

⁹⁹ W. Puś, *Przemysł włókienniczy w Królestwie Polskim w latach 1870—1900*, Łódź 1976; idem, *Przemysł Królestwa Polskiego w latach 1870—1914. Problemy struktury i koncentracji*, Łódź 1984; W. Puś, S. Pytłas, *Dzieje Łódzkich Zakładów Przemysłu Bawełnianego im. Obrońców Pokoju „Uniontex” (d. Zjednoczonych Zakładów K. Scheiblera i L. Grohmana) w latach 1827—1977*, Warszawa—Łódź 1977.

¹⁰⁰ J. Fijałek, *Instytucje pomocy materialno-zdrowotnej w Łodzi i okręgu łódzkim. Wiek XIX do 1870 r.*, Łódź 1962.

¹⁰¹ *Włókniarze łódzcy*, Łódź 1966.

traktujących o latach zaborów, brali udział następujący pracownicy Zakładu: A. Barszczewska-Krupa, J. Fijałek, P. Korzec, G. Missalowa, W. Puś, J. Śmiałowski oraz współpracujący z Zakładem Historii Polski XIX w. S. Bukowski, J. K. Janczak, A. Pellowski, A. Żebrowska¹⁰².

Samodzielnie opracowaną monografię Zduńskiej Woli opublikował J. Śmiałowski. Jest to próba pokazania przemian ekonomicznych i społecznych zachodzących w niewielkim, satelitarnym w stosunku do Łodzi, mieście włókienniczym. Spod pióra tego samego autora wyszła też syntetyczna rozprawa *Cechy rozwoju Łodzi*¹⁰³. W tym nurcie badań mieści się też przygotowana na seminarium doktoranckim J. Śmiałowskiego monografia poświęcona miastom Kielecczyny oraz fragmenty monografii Kalisza napisane przez A. Barszczewską-Krupę, J. K. Janczaka i W. Pusia¹⁰⁴.

Badania nad początkami ruchu robotniczego są w zespole kontynuowane przez A. Barszczewską-Krupę i J. Śmiałowskiego¹⁰⁵.

Badania nad dziejami wsi i ruchu ludowego zaczęły się rozwijać pełniej w Katedrze Historii Polski XIX i XX w. od początku lat siedemdziesiątych. Ich inicjatorką i organizatorką była i pozostaje nadal H. Brodowska. W latach 1961—1970 kierowała ona istniejącym wówczas Zakładem Historii Wsi i Ruchu Ludowego, a od 1974 r. kieruje Interdyscyplinarnym Zespołem Naukowo-Badawczym Struktur i Przemian Wsi Polskiej XIX i XX w.

Pracownicy Zakładu rozwinęli badania nad kwestiami reform agrarnych przed- i powłaszczeniowych, chłopskiego oporu przeciwko feudalnemu uciskowi i przeżytkom feudalnym po realizacji uwłaszczenia, przebiegowi reform czynszowych w dobrach rządowych, udziału chłopów w walkach narodowowyzwoleńczych i nad złożoną kwestią reformy uwłaszczeniowej i jej skutkami. Z problemów ekonomicznych badano kształtowanie się kapitalizmu w rolnictwie z integralnie wiążącym się z tym pozarolniczym zarobkowaniem chłopów. W badaniach

¹⁰² Są to monografie: Łodzi, Tomaszowa Mazowieckiego, Piotrkowa Trybunalskiego, Wolborza, Pabianic, Kutna, Aleksandrowa, Konstantynowa.

¹⁰³ J. Śmiałowski, *Zduńska Wola. Monografia miasta do 1914 r.*, Łódź 1974; idem, *Cechy rozwoju Łodzi*, [w:] *Wczoraj, dziś i jutro Łodzi*, red. W. Michowicz, Łódź 1979.

¹⁰⁴ S. Marcinkowski, *Miasta Kielecczyny. Przemiany społeczno-gospodarcze 1815—1869*, Warszawa—Kraków 1980.

¹⁰⁵ A. Barszczewska-Krupa, *Rodowód*, [w:] *W dymach czarnych budzi się Łódź. Z dziejów łódzkiego ruchu robotniczego 1882—1948*, Łódź 1985; J. Śmiałowski, *Początki ruchu robotniczego w Zduńskiej Woli*, „Rocznik Łódzki”, t. XII. Wcześniej tematyka ruchu robotniczego stanowiła przedmiot zainteresowań P. Korca, *Pół wieku dziejów ruchu rewolucyjnego Białostoczczyzny 1864—1914*, Warszawa 1965.

tych dostrzegano też zagadnienie migracji ludności wiejskiej i przekształcenie się wsi podmiejskich w przedmieścia.

Zaowocowało to szeregiem publikacji od sformułowań postulatycznych zgłaszanych przez H. Brodowską i Z. Stankiewicza przy okazji zjazdów i sesji naukowych, np. VIII Zjazdu PTH w Krakowie w 1958 r., do źródłowych monografii i porównawczych syntez. W 100 rocznicę powstania styczniowego ukazał się tom „Rocznika Łódzkiego” (VIII), którego zawartość w przeważającej części dotyczyła zagadnień wsi i ruchu chłopskiego. W dwa lata później trafia na rynek księgarski przygotowany przez zespół, a zredagowany przez H. Brodowską, tom poświęcony reformie uwłaszczeniowej¹⁰⁶. W odstępnie następujących dwóch lat H. Brodowska publikuje *Ruch chłopski po uwłaszczeniu w Królestwie Polskim 1864—1905*¹⁰⁷.

Oddzielne studium poświęcone polityce państwa w stosunku do włościan dóbr skarbowych przygotował i opublikował Z. Stankiewicz¹⁰⁸, zaś J. Śmiałowski w 1963 r. na łamach „Łódzkich Studiów Etnograficznych” (t. V), artykułem *Zajęcia dodatkowe ludności wiejskiej powiatu wieluńskiego* zapowiedział kierunek badań, których efektem stała się opublikowana w 1973 r. monografia doniosłego dla okresu przejścia od feudalizmu do kapitalizmu problemu zajęć pozarolniczych ludności chłopskiej¹⁰⁹.

Pewne zamknięcie dotychczasowego dorobku tego zespołu stanowią napisane przez H. Brodowską rozdział w syntezie *Historia chłopów polskich* i tom studiów o rozwoju świadomości społecznej i narodowej chłopów¹¹⁰ oraz monografia Z. Stankiewicza o kwestii chłopskiej w okresie narodzin ruchu robotniczego¹¹¹.

Sferą historii kultury materialnej wsi dziewiętnastowiecznej interesuje się B. Baranowski. Obok szeregu artykułów o produkcji roślin-

¹⁰⁶ *Studia i materiały do dziejów Łodzi i okręgu łódzkiego*, t. II, *Uwłaszczenie chłopów i mieszczan rolników*, red. H. Brodowska, Łódź 1966. Autorzy rozpraw: H. Brodowska, Z. Stankiewicz, S. Ohryzko-Włodarska, J. Strzałkowski, M. Bandurka, W. Nowosz, B. Pełka i J. Śmiałowski. Por. też H. Brodowska, *Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie*, Warszawa 1956.

¹⁰⁷ H. Brodowska, *Ruch chłopski po uwłaszczeniu w Królestwie Polskim 1864—1905*, Warszawa 1967.

¹⁰⁸ Z. Stankiewicz, *Reformy czynszowe dóbr skarbowych w Królestwie Polskim*, Łódź 1968.

¹⁰⁹ J. Śmiałowski, *Zarobkowanie pozarolnicze ludności rolniczej w Królestwie Polskim w latach powłaszczeniowych*, Łódź 1973.

¹¹⁰ H. Brodowska, *Historia społeczno-gospodarcza chłopów polskich w zarobku rosyjskim*, [w:] *Historia chłopów polskich*, t. II, Warszawa 1972; idem, *Chłopi o sobie i Polsce*, Warszawa 1984.

¹¹¹ Z. Stankiewicz, *Kwestia chłopska w okresie narodzin polskiego ruchu robotniczego*, Warszawa 1985.

nej i hodowlanej, a także o technice rolnej opublikował rozprawę o początkach uprawy ziemniaka na ziemiach polskich¹¹².

W nurcie badawczym dotyczącym ruchu narodowowyzwoleńczego niezaprzeczalna dominacja należy do A. Barszczewskiej-Krupy, która kontynuuje i rozszerza program badawczy realizowany niegdyś przez prof. J. Dufkiewicza. Efektem tych jej zainteresowań jest szereg artykułów i dwie monografie; jedna pokazująca wysiłek prowincji ponoszony na rzecz powstania listopadowego¹¹³, druga zaś traktująca o zakresie i przebiegu walk narodowowyzwoleńczych na terenie okręgu łódzkiego w okresie zaborów¹¹⁴.

W dalszych badaniach A. Barszczewska-Krupa podejmowała tematykę stosunków popowstańczej emigracji z krajem. Z tych zainteresowań zrodziły się biografia S. Konarskiego¹¹⁵ i napisana wspólnie z J. Śmiałowskim obszerna rozprawa o partyzantce J. Zaliwskiego¹¹⁶. Dalsza ewolucja zainteresowań badawczych A. Barszczewskiej-Krupy doprowadziła do skupienia przez nią uwagi głównie na analizie historycznej sfery świadomości narodowej, politycznej i społecznej Polaków¹¹⁷.

Okresem powstania listopadowego zajął się W. Bortnowski¹¹⁸. Setna rocznica wybuchu powstania styczniowego spowodowała przygotowanie i opublikowanie okolicznościowego tomu „Rocznika Łódzkiego”¹¹⁹. Warto też odnotować udział Z. Stankiewicza i C. Ohryzko-Włodarskiej w pracach Instytutu Historii PAN nad zespołowym polsko-radzieckim wydawnictwem materiałów do dziejów powstania styczniowego. Biograficzne studium Z. Stankiewicza o A. Wielopolskim traktu-

¹¹² Baranowski, *Początki i rozpowszechnienie uprawy...*

¹¹³ A. Barszczewska-Krupa, *Województwo kaliskie i mazowieckie w powstaniu listopadowym 1830—1831*, Łódź 1965.

¹¹⁴ A. Barszczewska-Krupa, *Nurty walki. Udział Łodzi i okręgu łódzkiego w ruchach narodowowyzwoleńczych 1795—1864*, Łódź 1971.

¹¹⁵ A. Barszczewska-Krupa, *Szymon Konarski*, Warszawa 1976.

¹¹⁶ A. Barszczewska-Krupa, J. Śmiałowski, *Z dziejów partyzantki Józefa Zaliwskiego w roku 1833 w Królestwie Polskim*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1961, t. VII, cz. 1.

¹¹⁷ A. Barszczewska-Krupa, *Generacja powstańcza 1830—1831 r. O przemianach świadomości Polaków*, Łódź 1985; idem, *Reforma czy rewolucja. Koncepcja przekształcenia społeczeństwa polskiego w myśli politycznej Wielkiej Emigracji 1832—1863*, Łódź 1979.

¹¹⁸ W. Bortnowski, *Walka o cele powstania listopadowego*, Łódź 1960; idem, *Kaliszanie*, Warszawa 1976.

¹¹⁹ „Rocznik Łódzki” 1963, t. VIII(XI).

je zarówno o tematyce powstania styczniowego, jak i myśli społeczno-politycznej¹²⁰.

Osobno trzeba wspomnieć o obszernych, liczących blisko 30 arkuszy wydawniczych częściach III tomu *Historii państwa i prawa Polski* opracowanych przez Z. Stankiewicza¹²¹.

W zakresie badań nad dziejami Polski XIX w. prowadzone były również badania z zakresu statystyki historycznej oraz historii historiografii. Z tego pierwszego zakresu należy wymienić monografię J. K. Janczaka o ludności Łodzi przemysłowej¹²². Z zakresu historii historiografii XIX w. dorobek ośrodka łódzkiego jest bardzo poważny. Oprócz bowiem szeregu mniejszych prac naukowych należy wymienić kilka monografii Mariana H. Serejskiego¹²³, który zajął się twórczością Joachima Lelewela, Karola Boromeusza Hoffmana i innych, a także studium Franciszka Bronowskiego o idei gminowładztwa w polskiej historiografii¹²⁴. Poza ramy tych rozważań wychodzi książka o historii obyczajów chłopskich B. Baranowskiego¹²⁵.

6. KIERUNKI BADAŃ NAD HISTORIĄ POLSKI XX W.

Badania nad historią Polski wieku XX zostały podjęte w Łodzi na szerszą skalę z chwilą powstania tu uniwersytetu. Należy jednak zaznaczyć, iż już w okresie przed 1939 r. historycy łódzcy skupieni w Oddziale Łódzkim Polskiego Towarzystwa Historycznego podejmowali pierwsze próby badawcze w tym kierunku. Dotyczyły one właściwie początków naszego wieku. W chwili obecnej badania te koncentrują się w Zakładzie Najnowszej Historii Polski, kierowanym przez

¹²⁰ Z. Stankiewicz, *Dzieje wielkości i upadku Aleksandra Wielopolskiego*, Warszawa 1967.

¹²¹ Z. Stankiewicz, *Królestwo Polskie 1815—1863 oraz: Sytuacja prawna Polaków na Litwie, Białorusi i Ukrainie w latach 1772—1863*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, t. III, Warszawa 1981, s. 168—469 i 834—860.

¹²² J. Janczak, *Ludność Łodzi przemysłowej 1820—1914*, Łódź 1982.

¹²³ M. H. Serejski, *Joachim Lelewel. Z dziejów postępowej myśli historycznej w Polsce*, Warszawa 1953; idem, *Studia nad historiografią Polski*, cz. 1, *Karol Boromeusz Hoffman*, Warszawa 1953; idem, *Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela*, Warszawa 1958; idem, *Przeszłość a teraźniejszość. Szkice i studia historiograficzne*, Wrocław 1965.

¹²⁴ F. Bronowski, *Idea gminowładztwa w polskiej historiografii (Geneza i formowanie się syntezy republikańskiej J. Lelewela)*, Łódź 1969.

¹²⁵ B. Baranowski, *Życie codzienne wsi między Wartą a Pilicą w XIX wieku*, Warszawa 1969.